

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی (ره)

دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی (ره)

دانشکده حقوق و الهیات

گروه فقه و حقوق

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق گرایش فقه و مبانی حقوقی

بررسی ارتداد از نظر فقهای معاصر

استاد راهنما: دکتر محمدرضا شادمان فر

استاد مشاور: دکتر طه سمیعی

دانشجو: نبی الله خالدی

مهرماه ۹۸

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر دست‌آوردهای مطالعات، ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از پژوهش موضوع این پایان‌نامه/رساله متعلق به دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی است. دانشجو موظف به رعایت آیین‌نامه و منشور اخلاق در پژوهش برای ارائه و یا چاپ مطالب مستخرج از پایان‌نامه/رساله می‌باشد.

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی
دانشکده حقوق و الهیات
گروه حقوق

تأییدیه‌ی اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه‌ی دفاع از پایان‌نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه‌ی نهایی پایان‌نامه‌ی آقای نبی الله خالدی را تحت عنوان بررسی ارتداد از نظر فقهای معاصر در رشته فقه و مبانی حقوقی از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را با درجه عالی برای تکمیل درجه‌ی کارشناسی ارشد پیشنهاد می‌کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	محمد رضا شادمان فر	استاد یار	
۲- استاد مشاور	طه سمیعی	استاد یار	
۳- استاد داور	امین امیریان	استاد یار	
۴- استاد داور	محمد توبیانی	استاد یار	
۵- مدیر گروه	محمد رضا شادمان فر	استاد یار	

تشر و قدردانی

سپاس بیکران پروردگار یکتا را که هستی‌مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان شد و به هم‌نشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه‌چینی از علم و معرفت را روزی‌مان ساخت. اکنون که این پایان نامه به اتمام رسیده از استاد فرزانه و شایسته؛ جناب آقای دکتر **محمد رضا شادمان فر** که در کمال سعه‌صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نوزیدند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند. همچنین از استاد صبور و باخلاق، جناب آقای دکتر **طه سمیعی** که زحمت مشاوره این رساله را بر خود قبول نمودند و از اساتید فرزانه و ادیب؛ جناب آقایان **دکتر امین امیریان** و **دکتر محمد تویبانی** که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند؛ کمال سپاس و قدردانی رادارم، باشد که این حقیر سراپا تقصیر، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

تقدیم به:

روح بلند پدرم: که شانه‌های رنج‌کشیده‌اش استوارترین تکیه‌گاه من بود.

روح ملکوتی مادرم: که وجودم برایش همه رنج بود و وجودش برایم همه مهر.

همسرم: سیان عشق و آرامش و تکیه‌گاه امن و آسایش.

فرزندانم: که وجودشان برایم سراسر شوق است و مهربانی.

چکیده

یکی از مباحثی مهم فقهی که در آیات و روایات به آن اشاره شده است، ارتداد هست. در آیات قرآن و روایات معصومین (ع) به احکام مرتد و چگونگی حصول آن اشاره شده است. فقها درباره ارتداد و شرایط و ضوابط آن نظرات مختلفی ارائه نموده‌اند. بررسی نظرات فقها، به‌خصوص فقهای معاصر درباره این مسئله و تبیین ارتباط ارتداد با حقوق بشر و آزادی عقیده حائز اهمیت است. چراکه علاوه بر تبیین دقیق‌تر این مسئله مهم فقهی، می‌تواند به شبهات مطرح‌شده در این باره پاسخ دهد. بر همین اساس پژوهش حاضر با روش توصیفی، تحلیلی با تکیه بر آراء فقها به بررسی و تحلیل این مهم پرداخته است و با رویکردهای مفهوم‌شناسی ارتداد، شرایط حصول ارتداد، احکام فقهی ارتداد و چرایی و فلسفه مجازات آن به تبیین و تحلیل این مسئله پرداخته است. نتیجه آن که با توجه به دیدگاه فقها به‌خصوص فقهای معاصر، حصول ارتداد در اسلام با توجه به شرایط و ضوابطی است که مبنای آن انکار علنی ضروریات دینی در اسلام است. که انکار این ضروریات نیز مستلزم انکار خداوند و پیامبر (ص) است. در آئین اسلام برای مجازات مرتد احکام دقیق و مشخصی بیان شده است که این احکام با توجه به مرد و زن بودن مرتد یا فطری و ملی بودن آن متفاوت است. آنچه می‌توان درباره فلسفه مجازات مرتد از نظر فقها بیان داشت. جلوگیری از سوءاستفاده دشمنان اسلام و جلوگیری از ضربه زدن آن‌ها است. که این مطلب منافی با حقوق بشر و آزادی عقیده نیست. بلکه حقوق بشر آن را تأیید می‌نماید. چراکه آزادی عقیده که در اسلام بیان شده مربوط به قبل از انتخاب است، نه بعد از آن که ممکن است، بر اساس اهداف سوء شکل بگیرد.

واژگان کلیدی: ارتداد، مرتد ملی، مرتد فطری، فقها معاصر، آزادی عقیده.

فهرست مطالب

صفحه	فهرست
۱	مقدمه
۲	بیان مسئله تحقیق
۳	اهداف تحقیق
۳	سؤالات
۳	فرضیه‌ها
۴	ضرورت و اهمیت تحقّق
۴	پیشینه تحقیق
۵	روش تحقیق
۶	فصل اوّل - مروری بر ادبیات تحقیق
۷	بخش اوّل: مفهوم شناسی
۷	گفتار اوّل: ارتداد در لغت
۷	گفتار دوّم: ارتداد در اصطلاح
۹	گفتار سوّم: اقسام مرتد
۱۱	بخش دوّم: ملاک در ارتداد فطری
۱۱	گفتار اوّل: تبعیّت از والدین
۱۲	گفتار دوّم: اظهار اسلام و اقرار به شهادتین هنگام بلوغ
۱۳	بخش سوّم: پیشینه تاریخی ارتداد در اسلام
۱۷	گفتار اوّل: ارتداد در قرآن کریم
۱۹	گفتار دوّم: ارتداد در روایات معصومین (ع)
۲۴	فصل دوّم - شرایط ارتداد
۲۴	بخش اوّل: شرایط ارتداد
۲۴	گفتار اوّل: بلوغ
۲۵	گفتار دوّم: عقل
۲۶	الف: ارتباط ارتداد و جنون ادواری
۲۸	گفتار سوّم: اختیار
۲۸	الف: شرایط پذیرش ادعای کسی که در حالت اجبار کفر ورزیده
۲۹	گفتار چهارم: قصد و نیّت

۳۰.....	الف: حکم ادعای عدم قصد و انگیزه
۳۰.....	بخش دوّم: راههای اثبات ارتداد
۳۱.....	گفتار اوّل: اقرار شخص مرتد
۳۱.....	گفتار دوّم: بینة یا شاهد
۳۲.....	گفتار سوّم: علم و حکم قاضی بر ارتداد
۳۳.....	بخش سوّم: عوامل ایجادکننده ارتداد
۳۳.....	گفتار اوّل: انکار خداوند و پیامبر (صلوات الله علیه و آله)
۳۴.....	گفتار دوّم: انکار معاد
۳۵.....	گفتار سوّم: انکار ضروری دین
۳۶.....	الف: تعریف ضروری دین
۳۷.....	ب: تمایز ضروری دین با ضروری مذهب
۳۹.....	ج: قاعده استلزام یا استقلال در انکار ضروری دین
۴۰.....	د: قائلین به سببیت استقلالی
۴۴.....	گفتار چهارم: سبّ النبی
۴۷.....	فصل سوّم - بررسی احکام ارتداد
۴۸.....	بخش اوّل: احکام ارتداد
۴۹.....	گفتار اوّل: حکم توهین به مقدسات و مجازات آن
۵۱.....	گفتار دوّم: دیدگاه سایر مذاهب اسلامی در ارتباط با توهین به مقدسات
۵۱.....	الف: دیدگاه فقهای مالکی
۵۱.....	ب: دیدگاه فقهای حنبلی
۵۲.....	ج: دیدگاه فقهای شافعی
۵۲.....	د: دیدگاه فقهای حنفی
۵۲.....	ه: دیدگاه فقهای زیدیه
۵۲.....	بخش دوّم: احکام فقهی ارتداد
۵۳.....	گفتار اوّل: ارتداد و مجازات مرتد
۵۳.....	الف: ارتداد مرد و مجازات آن
۶۳.....	گفتار دوّم: اهلیت تملک مرتد
۶۴.....	گفتار سوّم: حکم توارث مرتد
۶۷.....	گفتار چهارم: زن مرتد

۷۱.....	بخش سوّم: فقهای عامه
۷۱.....	گفتار اوّل: کیفر قتل
۷۱.....	گفتار دوّم: قطع علقیه زوجیت
۷۳.....	گفتار سوّم: زوال ملکیت
۷۴.....	گفتار چهارم: ساقط شدن ولایت مرتد
۷۴.....	بخش چهارم: توبه و استتابه مرتد
۷۴.....	گفتار اوّل: استتابه مرتد
۷۴.....	الف: ضرورت یا عدم ضرورت استتابه
۷۶.....	گفتار دوّم: مدت زمان استتابه
۷۷.....	گفتار سوّم: توبه مرتد
۷۷.....	الف: قبول یا عدم قبول توبه مرتد
۷۹.....	ب: کیفیت توبه مرتد
۸۰.....	گفتار چهارم: احکام توبه زن و مرتد ملی
۸۰.....	گفتار پنجم: حکم طهارت یا نجاست مرتد
۸۲.....	بخش پنجم: فلسفه مجازات مرتد
۸۵.....	گفتار اوّل: جلوگیری از ضربه زدن به دین
۸۷.....	گفتار دوّم: جلوگیری ازهم گسیختگی جامعه و ارزش های آن
۹۰.....	گفتار سوّم: مقابله بانفوذ بیگانان
۹۳.....	بخش ششم: ارتباط ارتداد و آزادی عقیده
۹۳.....	گفتار اوّل: تعریف آزادی و انواع آن
۹۳.....	گفتار دوّم: مفهوم شناسی واژه آزادی در لغت و اصطلاح
۹۵.....	گفتار سوّم: کاربرد واژه آزادی در قرآن
۹۷.....	بخش هفتم: مبانی فقهی آزادی عقیده
۹۷.....	گفتار اوّل: قرآن
۹۸.....	گفتار دوّم: چگونگی دعوت اسلام و نهی از اجبار
۹۹.....	گفتار سوّم: اختیار انسان
۱۰۱.....	گفتار چهارم: سیره عملی معصومین (ع)
۱۰۲.....	بخش هشتم: عدم تعارض میان آزادی عقیده و احکام ارتداد
۱۰۷.....	نتیجه گیری

۱۰۸.....	محدودیت‌های پژوهش
۱۰۹.....	پیشنهاد‌های پژوهش
۱۱۰.....	فهرست منابع و مآخذ
۱۲۱	چکیده انگلیسی

دین اسلام کامل‌ترین و جامع‌ترین دین است که خداوند برای هدایت بشر گماشته است. تمام معارف و احکام دین اسلام متناسب با فطرت انسان است و هیچ‌یکی از معارف و احکام آن متباین با فطرت الهی انسان نیست چراکه خلقت انسان و فرستادن دین برای هدایت انسان هر دو از سوی خداوند بوده است. چنان‌که در قرآن کریم بر این مطلب تصریح شده است: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ». «پس [با توجه به بی‌پایه بودن شرک] حق‌گرایانه و بدون انحراف با همه وجود به سوی این دین [توحیدی] روی آور، [پایبند و استوار بر] سرشت خدا که مردم را بر آن سرشته است باش برای آفرینش خدا هیچ‌گونه تغییر و تبدیلی نیست این است دین درست و استوار ولی بیشتر مردم معرفت و دانش [به این حقیقت اصیل] ندارند.»

مقوله ارتداد و احکام مرتبط با آن یکی از مباحثی است که در آئین اسلام بیان شده است البته ارتداد و مجازات آن تنها اختصاص به اسلام ندارد بلکه در آئین‌های پیش از اسلام نیز وجود دارد و مجازات سختی برای مرتد وضع شده است. در آئین اسلام مجازات مرتد و وضع احکام مرتبط با آن نیز مبتنی بر غایات مهمی بوده است. تبارشناسی ارتداد در اسلام به خوبی، چرائی وضع احکام مرتبط با آن را نشان می‌دهد. در آغاز اسلام گروهی از کافران برای ضربه زدن به اسلام و تشکیک در عقاید عمومی ابتدا به اسلام گرویدند، آنگاه برای این‌که مردم را در عقیده خود مشکک کنند از آئین اسلام خارج شدند و این را بیان نمودند که در اسلام چیز به خصوصی یافت نشد و آئین صحیحی نیست بر همین اساس به جهت جلوگیری از سوءاستفاده این گروه مجازات مرتد وضع گردید تا کسی نتواند عقاید مردم را مورد تشکی و شبهه افکنی قرار دهد. از آنجایی‌که دین اسلام دین جامع و کاملی است و برای هر مسئله احکام مجزا و به خصوصی دارد، برای ارتداد نیز احکام مشخص و دقیقی وضع شده است. این احکام در حصول ارتداد و مجازات آن در میان مرد و زن و فطری یا ملی بودن مرتد متمایز و متفاوت است، که این مطلب حاکی از اهتمام دقیق و منصفانه به این قضیه از سوی اسلام است. فقها نیز درباره این مطلب آراء مختلفی بیان نموده‌اند. که هر یک به تبیین دقیق این احکام همت گماشته‌اند. این پژوهش در چهارفصل تنظیم شده است که در هر فصل مبحثی از مباحث ارتداد از منظر فقها به خصوص فقهای معاصر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بیان مسئله تحقیق

ارتداد یکی از مهم‌ترین مباحثی است که در دین اسلام بیان شده است. تبارشناسی این مهم به زمان پیامبر اکرم (ص) می‌رسد که برخی از اهل کتاب برای اینکه از ارزش دین اسلام بکاهند و آن را غیر الهی و ناحق بیان کنند ابتدا در ظاهر به اسلام ایمان می‌آوردند؛ و آنگاه از ایمان خود برگشته و به آئین گذشته خود برمی‌گشتند؛ هدف غایی آنان این بود تا باعث تشکیک دیگران در این دین شوند به این معنا که اگر این دین آئین حق بود ما از آن بر نمی‌گشتیم. خداوند سبحان برای خنثی نمودن مکر و نیرنگ این گروه در آیاتی چند به مقوله ارتداد و عواقب آن اشاره می‌نماید. این مسئله از همان آغاز مورد کنکاش اندیشمندان اسلامی بوده است و درباره آن آراء مختلفی بیان گردیده است. مسئله انکار ضروری دین و ارتباط آن با ارتداد از مباحث مورد اختلاف در میان فقها هست. حکم شخصی که برخی از ضروریات دینی را انکار می‌کند پیرامون ارتداد یا عدم ارتداد وی مورد اختلاف است. شیخ طوسی در این باره می‌نویسد: «هرکسی که نماز را ترک کند اگر به واجب بودن آن عقیده‌ای ندارد به اجماع فقهای کافر است. زیرا با آنچه مورد اتفاق خاصه و عامه است مخالفت کرده است.» (طوسی، ۱۳۸۷، ۲۸۳) برخی از فقها انکار ضروری دین را یکی از موجبات ارتداد تلقی کرده‌اند. (حلی، بی تا، ۲۷، شهید ثانی، ۱۳۸۰، ۳۷۶، نجفی، ۱۳۹۳، ۶۰۰) ابو الصلاح حلبی در این باره می‌نویسد: «ارتداد اظهار کفر بعد از ایمان است زیرا بر اساس آن فرد، منکر نبوت پیامبر اکرم (ص) یا چیزی که قطعاً از دین او شناخته می‌شود، مانند نماز، زکات، زنا و شراب‌خواری شده است.» (حلی، ۱۴۰۳، ۱۱۲) همچنان که علامه حلی نیز «انکار ضروری دین چه از روی دشمنی و چه از روی تمسخر را، از موجبات ارتداد می‌داند.» (حلی، بی تا، ۲۷۴)

مسئله اصلی و مورد اختلاف این است که آیا هرکسی یکی از ضروریات دین در حوزه احکام را انکار کند مرتد محسوب می‌شود یا نه؟ در این باره دو نظریه استقلال و استلزام مطرح است برخی از فقها انکار هر یک از ضروریات دین را به تنهایی (مستقلاً) چه در حوزه اعتقادات چه تشریعیات برابر با ارتداد دانسته‌اند. (نجفی، ۱۳۹۳، ۴۷) بنابراین نظریه کسی که یکی از ضروریات دین مانند نماز، روزه و ... را انکار کند مرتد است. نظریه استلزام که طرفداران بیشتری دارد. به این معنا است که انکار یکی از ضروریات دین به تنهایی موجب ارتداد نمی‌شود بلکه زمانی ارتداد حاصل می‌شود که انکار ضروری دین مستلزم انکار توحید و رسالت پیامبر اکرم (ص) باشد. (فاضل هندی، ۱۴۰۵، ۴۳۵) (خمینی، ۱۴۱۰، ۳۲۷) با توجه به ادله قائلان نظریه استلزام، به نظر می‌رسد. این دیدگاه به واقع نزدیک‌تر باشد، به این معنا که انکار ضروری دین زمانی ارتداد آور

است که مستلزم انکار خدا یا نبوت پیامبر اکرم (ص) باشد. امام خمینی (ره) در این باره می‌نویسد: «انکار بعضی از احکام اگرچه ضروری دین باشد اگر به‌موجب شبهه یا خطا صورت گرفته باشد موجب تحقق ارتداد نیست.» (خمینی، ۱۴۱۰، ۳۲۷)

در عصر حاضر این مسئله مورد توجه بیشتر قرار گرفته است و با مباحثی چون حقوق بشر گره خورده است. این پژوهش در پی آن است که ابتدا ضمن تعریف مقوله ارتداد و شرایط تحقق آن از جنبه فقهی و حقوقی به بررسی این مسئله از دیدگاه فقهای معاصر بپردازد. که اولاً دیدگاه فقهای معاصر درباره ارتداد چیست؟ و ثانیاً این مسئله را چگونه با بحث آزادی بیان و عقیده و حقوق بشر امروز حل نموده‌اند.

اهداف تحقیق

- ۱- بررسی و تبیین ارتداد از منظر فقهای معاصر
- ۲- تبیین دیدگاه فقهای معاصر در رابطه با ارتداد و آزادی عقیده و حقوق بشر

سؤالات

- ۱- فقهای معاصر درباره ارتداد چه دیدگاه‌هایی ارائه نموده‌اند؟
- ۲- در رابطه با ارتداد و آزادی عقیده نظرات فقهای معاصر چگونه است؟
- ۳- قاعده استلزام و استقلال در ارتداد در فقه معاصر چگونه تبیین شده است؟

فرضیه‌ها

- ۱- ارتداد از جنبه فقهی با استناد به آیات و روایات از دو مرتبه ملی و فطری با توجه به انکار ضروریات دینی تبیین و از جنبه حقوقی بحث ارتداد با جنبه‌های حقوق اجتماعی و قاعده لا ضرر تبیین می‌گردد.
- ۲- میان جنبه فقهی و حقوقی ارتداد رابطه متقابل وجود دارد، اثبات فقهی ارتداد جنبه حقوقی آن را نیز به دنبال دارد.

ضرورت و اهمیت تحقیق

با توجه به اینکه در رسانه های دست جمعی درباره این موضوع سخن بسیار گفته می شود و همچنین به عنوان یک شبهه از جنبه حقوق بشری به آن نگریسته می شود. توجه به اهمیت این موضوع و تبیین فقهی و حقوقی آن حائز اهمیت است. بنابراین واکاوی فقهی و حقوقی این مطلب در رابطه با این مسئله قابل توجه و درخور یک پژوهش مستقل است.

پیشینه تحقیق

درباره موضوع ارتداد پژوهش های متعددی انجام شده است که هر کدام از زاویه ای به بررسی این مسئله پرداخته اند.

محمد نبی زاده (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «دیدگاههای نو در رابطه با جرم ارتداد» به بررسی دیدگاه اندیشمندان مذاهب اسلامی درباره ارتداد پرداخته و در این باره دیدگاههای جدید را مورد تحلیل و بررسی قرار داده است؛ نتیجه این پژوهش حاکی از این است که هرچند افراد در انتخاب دین آزاد هستند ولی این دلیل نمی شود که پس از انتخاب دین، برای کنار گذاشتن و تغییر آن نیز آزاد باشند، چون آزادی در ارتداد و تغییر کیش و آیین، مشکلاتی را برای اسلام و پیروانش پدید می آورد. محمدتقی احمدی (۱۳۸۳) در پژوهش خود با عنوان «ارتداد در مذاهب اسلامی» به بررسی دیدگاه مذاهب اسلامی درباره ارتداد پرداخته است؛ نویسنده اجرای حکم ارتداد را دلیل مخالفت اسلام با آزادی بیان و عقیده ندانسته، بلکه این مجازات را برای جرمهای بعدی و فسادهای بدتری برمی شمارد که جامعه اسلامی را با آن دست به گریبان کرده و سبب پیدایی پیامدهای ناگوار اجتماعی می شود. خانم طیبه زارعی (۱۳۹۵) در رساله دکتری خود با عنوان «بررسی و نقد مبانی مفسران فریقین در آیات ارتداد» با نگاهی مبنایی به مسئله ارتداد این مطلب را از بعد مبانی مفسران مورد تحلیل و بررسی قرار داده است. نتیجه این پژوهش از این قرار است که: برخی مفسران فریقین با استناد به اطلاقات ادله توبه بر این باورند که توبه مرتد مطلقاً مجاز و اقتضاء دارد که مورد پذیرش واقع شود؛ و آن اطلاق اعم از آن است که مرتد به معنای فطری یا ملی و یا ارتداد از جانب مذکر باشد یا مؤنث و یا آنکه کفر وی با نیت یا گفتار کفرآمیز و یا باکاری کفر آور محقق شود؛ اما گروهی دیگر از مفسران فریقین قائل به تفصیل شده اند. از آنجاکه منشأ اصلی اختلاف در صدور حکم ارتداد که مترتب بر مجازات دنیوی و اخروی است؛ هم می تواند ناشی از اختلاف مبنایی باشد و هم ریشه در شیوه استنباط از آیات مربوطه باشد.

اسدالله زایری (۱۳۸۴) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد «ارتداد و احکام آن در فقه امامیه» این مسئله را با محوریت فقهای امامیه مورد بررسی قرار داده است. در این پژوهش بر این مطلب تأکید شده است که: اجرای احکام مرتد با رعایت همه قیود ظریف آن با آزادی فکر و عقیده منافات ندارد و آزادی فکر را دچار محدودیت نمی‌سازد و فضای گفتگو را در حوزه اندیشه ضیق نمی‌کند. در مورد اجرا و اعمال احکام مرتد، تصریح شده است که این حکم مربوط به کسی نیست که اعتقاد در درون دارد و در مقام اظهار آن برنیامده بلکه شامل کسی است که به اظهار و تبلیغ پردازد، در واقع قصد سوء و نیت ضربه زدن به رکن جامعه اسلامی را داشته باشد و حرکت او نوعی قیام علیه جامعه اسلامی تلقی شود. حیدر امانی فر (۱۳۹۴) در رساله دکتری خود با عنوان: «بررسی پارادوکس حکم ارتداد در اسلام» با آزادی عقیده و بیان با تأکید بر قرآن و سنت به بررسی و حل مسئله ارتداد با آزادی عقیده و بیان پرداخته است. نتیجه این پژوهش بر این ابعاد است که: اولاً خروج از اسلام غیرممکن فلسفی می‌باشد و مدعی خروج قادر به ارائه دلیل و برهان نیست و از طرف دیگر اثبات کرده است که ارتداد کاری است لجوجانه، توسط افراد بی‌منطق که تلاش می‌کنند اباحه گری را بنام آزادی عقیده مطرح نمایند. اسلام با پی بردن به این حقیقت و نیت باطنی آن‌ها که از ارتداد به عنوان دستاویزی برای توهین و تمسخر به اسلام استفاده می‌کردند با حکم قاطع ارتداد با این کار خشونت‌آفرین که در صدر اسلام نیز توسط یهودیان انجام می‌شد برخورد نمود. در نتیجه حکم ارتداد دفاع از عقلانیت است تا مخالف آن .

روش تحقیق

نوع مطالعه و روش بررسی فرضیه‌ها و یا پاسخ گوئی به سؤالات روش پژوهش توصیفی و تحلیلی است.

ابزار گردآوری داده‌ها

فیش و بانک‌های اطلاعاتی

ابزار تجزیه و تحلیل

استفاده از استدلال منطقی

فصل 1 مروری بر ادبیات تحقیق

بخش اول: مفهوم شناسی

گفتار اول: ارتداد در لغت

درباره واژه ارتداد در کتب لغت تعاریف متعدد و هم مضمونی بیان شده است راغب اصفهانی در تعریف این واژه می‌نویسد: «الارتداد والرده، الرجوع فی الطريق الذی جاء منه لکن الردة تختص بالکفر والارتداد يستعمل فيه و غیره...» ارتداد و رده هر دو به معنای بازگشت در راهی است که از آن آمده است. لکن رده فقط در مورد کفر استعمال می‌شود و ارتداد، هم در مورد کفر و هم در مورد غیر آن، بکار می‌رود. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۸، ۱۹۸) «راء و دال، ریشه یک واژه اند که در قالب‌های مختلف ریخته می‌شود و معنای رجوع و بازگشت می‌دهد.» (ابن فارس، ۳۸۶، ۱۴۰۴) لغت پژوه دیگر «ارتداد را در معنای رجوع و بازگشت بیان می‌کند» (جوهری، ۱۴۱۰)

در تاج العروس این واژه این‌گونه تعریف شده است: «رده از اسلام به کسراء یعنی رجوع و بازگشت از اسلام و اینکه گفته می‌شود فلانی از دینش مرتد گردید. یعنی پس از اسلام به کفر بازگشت.» (زبیدی، بی تا، ۳۵۱) یکی از فقهای معاصر در تعریف لغوی ارتداد این‌گونه می‌نویسد: «مفهوم الارتداد فی اللغة معلوم فإنه عبارة عن الرجوع عن الشيء و الانصراف عنه، يقال، ارتد عن کذا إذا رجع عنه.» (مشکینی، ۱۴۱۹، ۵۲)

گفتار دوم: ارتداد در اصطلاح

«میان تعریف لغوی و اصطلاحی ارتداد رابطه هم معنایی وجود دارد و شاید بتوان مفهوم بازگشت و رجوع را از تعریف لغوی به اصطلاحی نسبت داد. به این معنا که ارتداد به معنای بازگشت از اسلام به سمت کفر است چنان که قاطبه فقها بر این مطلب تصریح داشته‌اند.» (شهید اول، ۱۴۱۱، ۲۶۴) برخی از فقهای متقدم در تعریف اصطلاحی ارتداد این‌گونه می‌نویسند: «الارتداد و هو ان يظهر الکفر بالله تعالی و برسوله و الجحد بمانعم به فرضه و العلم من دینه بعد اظهار التصدیق.» (صهودشتی، ۱۴۱۳، ۱۷۱)

از تعریف فوق به دو نکته می‌توان اشاره نمود، اولاً: اینکه ایشان اظهار کفر را مبنای تحقق ارتداد قرار داده و به عبارت دیگر صرف تغییر عقیده ملاک نمی‌باشد بلکه شخص باید کفر به خدا و پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) را اظهار نماید. ثانیاً: ایشان در تعریف خود لفظ جحد را بکار برده است و جحد به معنای انکار از روی علم و آگاهی است.

یکی دیگر از فقها تعریف متمایزتری نسبت به تعریف مشهور ارائه می‌دهد ابو صلاح حلبی «ارتداد را کفر پس از ایمان بیان می‌کند که همراه آن انکار پیامبر (ص) یا ضروریات دینی باشد: الرده اظهار شعار الکفر بعد الایمان یکون معه منکر نبوه النبی (صلی الله علیه و آله) او بشیء من معلوم دینه كالصلوة و الزکاء و شرب الخمر، فاما ما یعلم کونه کافراً له باستدلال من جبر او تشبیه او انکار إلى غیر ذالک فلیس برده و ان کان کفراً.» (ابوالصلاح حلبی، ۱۴۰۳، ۳۱۱)

از تعریف فوق چنین استفاده می‌شود که اگر شخصی قلباً منکر خدا شود و یا اینکه با علم و تحقیق به نتیجه‌ای برسد که انکار خدا یا پیامبر (صلی الله علیه و آله) را در برداشته باشد جحد صورت نگرفته است. چراکه جحد به آن معناست که انسان قلباً چیزی را پذیرفته و به آن معتقد است. ولی به جهات مختلف حقانیت آن را انکار می‌کند. به عبارت دیگر با توجه به این تعریف کسانی که در تحقیقات خود دچار شک و تردید گردند؛ و شبهاتی برای آنها ایجاد شود در مورد این افراد ارتداد صورت نگرفته است.

شهید اول (ره) می‌فرماید «الارتداد هو الکفر بعد الاسلام. یعنی ارتداد عبارت است از کفر بعد از اسلام.» (عاملی، ۱۴۱۰، ۲۶۴) محقق حلی در این باره می‌فرماید: «مرتد کسی است که پس از اسلام کافر شده باشد.» (محقق حلی، ۱۳۹۸، ۱۳۸) امام خمینی (ره) نیز تعریف شبیه محقق ارائه داده و می‌فرماید: «مرتد کسی است که از اسلام خارج شده باشد؛ و کفر اختیار نماید.» (الموسوی الخمینی، بی تا، ۱۸۳) در جای دیگر می‌فرماید: «کسی که یکی از ضروریات دین را انکار نماید. به گونه‌ای که انکار او موجب انکار رسالت یا تکذیب نبوت نبی گرامی اسلام شود؛ و یا عمل او موجب وارد آمدن نقص به شریعت مطهره گردد؛ و یا قول و فعل او کفرآمیز باشد. کافر است. خواه مرتد و خواه کافر اصلی یا ذمی باشد.» (الموسوی الخمینی، بی تا، ۱۱۸)

شیخ صدوق (ره) می‌فرماید: «هرمسلمان زاده‌ای که از اسلام برگردد؛ و نبوت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) را انکار نماید. او مرتد است و خون او برای هر شنونده‌ای مباح است.» (صدوق، ۱۴۰۴، ۶۷) شیخ طوسی رحمه الله علیه نیز ارتداد را «کفر پس از ایمان می‌داند.» (شیخ طوسی، ۱۴۱۳)

علامه حلی نیز ارتداد را قول یا فعلی که موجب انکار ضروری دین باشد. می‌داند در کتاب «التشریح الجنائی» در تعریف شرعی ارتداد آمده است: «ارتداد رجوع از اسلام ویا بریدن از اسلام است.» (عبد القادر عوده، ۱۴۰۵، ۷۰۶) در آثار برخی دیگر از فقها همین تعریف مشاهده می‌شود. (شمس ناقسری، ۱۳۷۸، ۱۳۳)

ابن قدامه در المغنی می‌گوید: «مرتد کسی است که از دین اسلام به کفر رجوع کرده است.» (احمد ابن قدامه، ۱۴۱۰، ۷۴)

حنفیه در تعریف مرتد می‌گوید: «کسی که از اسلام بازگشته» و «این با تعریفی که هر یک از حنابله و ظاهریه و امامیه از مرتد ارائه داده‌اند. مخالفتی ندارد.» (جمال عبدالناصر، بی تا، ۲۵۲) فقه حنفی در مسئله ارتداد می‌گوید: «کافر شدن مسلمانی است، که اسلام او به شهادتین از روی اختیار و پس از آگاهی بر دعائم و ارکان اسلام و التزام به احکام آن باشد.» (الجزیری، بی تا، ۴۲۲)

مالکیه نیز ارتداد را به کفر بعد از اسلام تعریف کرده‌اند و گفته‌اند: «اسلام از طریق نطق به شهادتین و التزام به احکام آن استقرار می‌یابد.» (جمال عبدالناصر، بی تا، ۲۵۲) مالک در کتاب معروف خود چنین می‌گوید: «آنچه در حکم مرتد اراده شده است خروج از اسلام به غیر از آن است به شرط اظهار آن.» (مالک، ۱۴۰۶، ۷۳۶) شافعیه نیز آن را به بریدن از اسلام به وسیله نیت یا عمل کفرآمیز که خواه از روی مسخره و استهزاء باشد. یا از روی لجاح و عناد باشد؛ و یا از روی اعتقاد باشد تعریف نموده‌اند. (جمال عبدالناصر، بی تا، ۲۵۲)

بر اساس تعاریفی که فقها از متقدم و متأخر از مذاهب مختلف ارائه نمودند. می‌توان یک تعریفی جامع با حذف اختلافات ارائه نمود؛ و آن اینکه ارتداد به معنای بازگشت از اسلام و انکار آن است، بعد از زمانی که به اصول اعتقادی اقرار و تصدیق صورت گرفته است. با نگاهی تاریخی به سبب نزول آیات ارتداد نیز می‌توان به این تعریف دست‌یافت هر چند جزئیات آن که مبتنی بر قواعد استقلال و استلزام در ارتباط با ضروریات دینی است در تعریف فقها مؤثر است.

گفتار سوم: اقسام مرتد

در تقسیم‌بندی مرتد میان فقهای فریقین اختلاف نظر وجود دارد مرتد در اصطلاح فقهای اهل سنت یک قسم بیشتر نیست؛ اما فقهای امامیه بر پایه روایات اهل بیت (علیهم السلام) مرتد را به دو قسم تقسیم کرده‌اند. که هر یک دارای حکمی خاص است. اول مرتد ملی و آن کسی است: که ابتدا کافر بوده و سپس مسلمان شده و دوباره به کفر برگشته است؛ و دومی مرتد فطری و آن کسی است که از پدر و مادر مسلمان متولد شده و سپس تغییر عقیده داده و کافر شده است.

«برخی گفته‌اند: مرتد فطری کسی است که از پدر و مادر مسلمان یا تنها از مادر مسلمان متولد شده باشد. برخی نیز افزون بر ولایت از پدر و مادر مسلمان توصیف فرد به اسلام هنگام بلوغ را نیز شرط دانسته‌اند. بدین معنا که فرد باید هنگام بلوغ و پس از آن به اسلام اعتراف کند؛ اما اگر پیش از بلوغ کافر شده و باحال کفر بالغ گردد. یا بعد از بلوغ به اسلام اعتراف نکند. مرتد فطری نخواهد بود.» (صادقی فدکی، ۱۳۹۰، ۲۵)